

ΓΝΩΜΗ της Ο.Κ.Ε.

“Η Φτώχεια στην Ελλάδα”

Αθήνα, 13 Ιουλίου 2000

Διαδικασία

Με την από 19/2/1999 απόφασή της, η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή αποφάσισε να εκδώσει Γνώμη Πρωτοβουλίας με θέμα: “Η Φτώχεια στην Ελλάδα”.

Προς τον σκοπό αυτό, συνέστησε Επιτροπή Εργασίας αποτελούμενη από τους **κ.κ. Παναγιώτη Βούτο, Χαράλαμπο Κεφάλα, Φώτη Λίτσο, Δημήτριο Μπαλωμένο, Δημήτρη Πολίτη και Χρήστο Σπίρτζη** και εμπειρογνώμονες τους **κ.κ. Αναστασία Κουτσιβίτου και Γεώργιο Ρωμανιά**. Πρόεδρος της Επιτροπής ήταν ο **κ. Πολίτης** ενώ τον επιστημονικό συντονισμό είχε ο **Δρ. Αθανάσιος Παπαϊωάννου**, Επιστημονικός Συνεργάτης της Ο.Κ.Ε.

Η Επιτροπή Εργασίας ολοκλήρωσε τις εργασίες της σε εννέα συνεδριάσεις και η Εκτελεστική Επιτροπή διαμόρφωσε την εισήγησή της προς την Ολομέλεια στη συνεδρίαση της **6^{ης} Ιουλίου 2000**. Ως εισηγητές στην Ολομέλεια ορίστηκαν οι **κ.κ. Πολίτης και Κεφάλας**.

Η Ολομέλεια της Ο.Κ.Ε. αφού σκέφτηκε σύμφωνα με το ν. 2232/1994 και τις εξ αυτού αρμοδιότητές της, υιοθέτησε το ακόλουθο κείμενο στη συνεδρίαση της 13ης Ιουλίου 2000, ως Γνώμη της Ο.Κ.Ε. αρ. 41.

ΓΝΩΜΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑΣ

“Η ΦΤΩΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ”

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή έχει ήδη τονίσει σε παλαιότερη Γνώμη της¹ την ανάγκη μιας συστηματικής ενασχόλησης των πολιτικών και κοινωνικών φορέων με το πρόβλημα της φτώχειας. Όπως τονίζοταν στη Γνώμη εκείνη “[Π]ρέπει να γίνει κοινή συνείδηση ότι ένα ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας οφείλει να αντιμετωπίζει και τις συνέπειες της φτώχειας σε σημαντικές ομάδες του πληθυσμού καθώς η παρατεταμένη διαβίωση σε κατάσταση οικονομικής ανέχειας δημιουργεί (σημαντικά) κοινωνικά προβλήματα”. Για το λόγο αυτό, θα πρέπει “να γίνει μία σοβαρή συζήτηση σχετικά με τους τρόπους αντιμετώπισης των οξυτάτων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν όσοι ζουν σε συνθήκες φτώχειας”.

Με την παρούσα Γνώμη, η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή επιχειρεί να συμβάλει στην εξέταση αυτού του φαινομένου από μία πολιτική και κοινωνική σκοπιά επιδιώκοντας να δώσει το έναυσμα για μια ευρύτερη και κυρίως σφαιρική και σε βάθος συζήτηση του προβλήματος μεταξύ

όλων εκείνων των παραγόντων, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και επιστημονικών, που μπορούν να δώσουν μία θετική προοπτική στην αντιμετώπιση του φαινομένου.

Η συζήτηση αυτή σήμερα, στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, είναι ιδιαίτερα επίκαιρη. Βεβαίως, η φτώχεια δεν είναι φαινόμενο πρωτόγνωρο για την κοινωνία μας, καθώς, κατά το παρελθόν, είχε λάβει έκταση πολύ μεγαλύτερη από ό,τι σήμερα και αφορούσε ακόμα και τις στοιχειωδέστερες πτυχές της ανθρώπινης διαβίωσης. Στην παρούσα όμως χρονική συγκυρία το φαινόμενο αυτό έχει αποκτήσει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία οξύνουν τις συνέπειες τόσο για τους ευρισκόμενους σε φτώχεια όσο και για το ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό μας σύστημα. Είναι δε πιθανόν, αυτά τα χαρακτηριστικά, δεδομένων των δρομολογούμενων, αναπόφευκτων αλλαγών στην ελληνική οικονομία, να ενταθούν στο προσεχές μέλλον εάν δεν ληφθεί εγκαίρως μέριμνα.

¹ Πρόκειται για την υπ’ αριθμ. 16 Γνώμη με τίτλο “Ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας και άλλες Διατάξεις”.

Εξάλλου, σήμερα, αντίθετα με άλλες εποχές, η φτώχεια δείχνει να εμφανίζεται σε μία περίοδο που το εθνικό εισόδημα συνολικά αυξάνεται με σημαντικό ρυθμό και μεγάλα στρώματα της κοινωνίας τελούν σε κατάσταση ευημερίας κάνοντας έτσι ακόμα εμφανέστερη, και συνεπώς πιο προβληματική, την κατάσταση ένδειας στην οποία βρίσκονται ορισμένα τμήματα του πληθυσμού.

Παράλληλα, ενώ σε άλλες εποχές, η φτώχεια μπορούσε να αποδοθεί σε παράγοντες εξωγενείς προς την ελληνική οικονομία, όπως π.χ. η προσφυγιά μετά τη μικρασιατική καταστροφή, ο πόλεμος, ο εμφύλιος κ.λπ., παράγοντες τους οποίους δεν μπορούσε κανείς να ελέγξει αλλά μπορούσε να ελπίζει στην παροδικότητά τους, σήμερα, τα αίτια της φτώχειας δείχνουν να είναι αλληλένδετα με τις διαμορφούμενες δομές της ελληνικής οικονομίας και τις ευρωπαϊκές και παγκόσμιες οικονομικές εξελίξεις, με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν να αποκτήσουν μόνιμο χαρακτήρα. Εξάλλου, οι εξελίξεις αυτές δημιουργούν συνθήκες διεύρυνσης των ανισοτήτων.

Η ανάλυση και η αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού αποτελεί επιτακτικό ζήτημα σε μία περίοδο όπως η σημερινή, που καταβάλλεται μία εθνική προσπάθεια για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη, προκειμένου να καλυφθεί η απόσταση που μας χωρίζει από τις ευρωπαϊκές χώρες στον οικονομικό τομέα. Δεν πρέπει να “μένουν απ’ έξω” από την προσπάθεια αυτή σημαντικά τμήματα του πληθυσμού που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν. Δεδομένου μάλιστα

ότι η φτώχεια έχει και γεωγραφικές παραμέτρους, υφίσταται ο κίνδυνος να μείνουν έξω από την αναπτυξιακή προσπάθεια και συγκεκριμένες περιοχές της χώρας.

Η αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος δεν αποτελεί μέριμνα μόνο των πολιτικών φορέων ούτε μπορεί να αφηθεί στην κοινωνική πίεση μόνο των ίδιων των ενδιαφερομένων. Κι αυτό γιατί οι φτωχοί δεν διαθέτουν, εξ ορισμού, τα οικονομικά εκείνα μέσα, αλλά και την πολιτική εκείνη ομοιογένεια και επιρροή, που θα τους επέτρεπε να θέσουν οι ίδιοι τη φτώχεια στην ημερήσια διάταξη της ελληνικής κοινωνίας. Οι κοινωνικοί φορείς, παρακινούμενοι από το αίσθημα της κοινωνικής αλληλεγγύης αλλά και συναισθανόμενοι τις ευρύτερες συνέπειες της φτώχειας για το σύνολο του πληθυσμού και τη συνοχή της κοινωνίας, οφείλουν να εντάξουν τη φτώχεια στην πολιτική και κοινωνική ημερήσια διάταξη της χώρας μας. Άλλωστε, το σύνολο της κοινωνίας μας πρέπει να συνειδητοποιήσει ότι η φτώχεια δεν είναι κάτι που αφορά κατ’ ανάγκην “τους άλλους”. Αντίθετα, είναι μία κατάσταση στην οποία ο καθένας μπορεί να περιέλθει από τη μια στιγμή στην άλλη αλλά και της οποίας τις συνέπειες υφίσταται ακόμη και όταν δεν είναι φτωχός. Η συνειδητοποίηση αυτής της αλήθειας είναι αναγκαία προϋπόθεση για την ενεργοποίηση όλων των κοινωνικών συντελεστών (κοινωνικοί εταίροι, μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ερευνητικά και πανεπιστημιακά ιδρύματα κ.λπ.) σε μία υπόθεση - την καταπολέμηση της φτώχειας - που απαιτεί, όχι μόνο την κρατική, αλλά και την κοινωνική δραστηριοποίηση.

Τέλος, η ιεράρχηση των προτεραιοτήτων της κοινωνίας μας είναι σήμερα αναγκαία και επειδή είμαστε στην παραμονή της υλοποίησης του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, που θα είναι πιθανότατα και το τελευταίο. Η κατανομή των σημαντικών κονδυλίων που θα δοθούν, θα πρέπει να λάβει υπ' όψιν και τις κοινωνικές προτεραιότητες που υπάρχουν.

Στη Γνώμη αυτή, η Ο.Κ.Ε. θα επιχειρήσει να καταγράψει τα αίτια που δημιουργούν τη φτώχεια, να εντοπίσει τις συνέπειες που αυτή έχει και να προτείνει μέσα για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Προηγουμένως όμως, είναι σκόπιμο - για προφανείς λόγους - να προσδιορισθεί η έννοια της φτώχειας καθώς και η έκτασή της στη χώρα μας.

Β. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Σε πρόσφατη εργασία του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, αναφέρεται ότι “αν και υπάρχουν ποικίλες προσεγγίσεις στον ορισμό και την έννοια της φτώχειας, φαίνεται, ότι κοινός στόχος όλων των προσεγγίσεων είναι ο χαρακτηρισμός και εντοπισμός των νοικοκυριών και ατόμων τα οποία υστερούν χαρακτηριστικά σε διαθέσιμους χρηματικούς και μη πόρους με αποτέλεσμα να μη μπορούν να συμμετέχουν κατά ανεκτό βαθμό στην κοινωνικο-οικονομική ζωή της κοινωνίας που ζουν”².

Η υστέρηση των νοικοκυριών και ατόμων σε χρηματικούς και μη πόρους σημαίνει, βέβαια, ότι η έννοια της φτώχειας συντίθεται από στοιχεία ποσοτικά (ανεπαρκείς χρηματικοί πόροι) αλλά και ποιοτικά (ελλειπείς μη χρηματικοί πόροι).

Η ποσοτική διάσταση της φτώχειας, συνεπώς, σημαίνει την έλλειψη πόρων για τη διασφάλιση των όρων και προϋποθέσεων ενός ελάχιστου (ανεκτού) επιπέδου ζωής. Η ποιοτική διάσταση της φτώχειας αναφέρεται στην αδυναμία πρόσβασης του ατόμου στις βασικές κοινωνικές πολιτικές, πολιτιστικές και επαγγελματικές ευκαιρίες και δυνατότητες μιας συγκεκριμένης κοινωνίας σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Εξάλλου, τη σύνθετη έννοια (ποσοτική και ποιοτική) της φτώχειας αποδέχεται και η ευρισκόμενη σε εξέλιξη έρευνα “Attacking Poverty” της World Development Report 2000/1 που επισημαίνει ότι στην έννοια της φτώχειας “εμπεριέχονται τόσο τα χαμηλά

επίπεδα εισοδήματος και κατανάλωσης” των ατόμων και των νοικοκυριών, “όσο και τα χαμηλά επίπεδα υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης και διατροφής” των ατόμων αλλά και οι βαθμοί αδυναμίας (powerlessness) και κοινωνικής μειονεξίας (vulnerability) των φτωχών. Αυτή η αποδοχή της ευρύτερης έννοιας της φτώχειας, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο φτωχός στερείται όχι μόνο απλώς επαρκούς χρηματικού εισοδήματος, αλλά κυρίως βασικών δυνατοτήτων (capabilities), (Κεφάλαιο 1: The nature and evolution of poverty, σελ. 56).

Επισημαίνεται ότι η αποδοχή της στενότερης ή ευρύτερης έννοιας της φτώχειας, ασκεί ουσιώδη επιρροή όχι μόνο στη διαδικασία διερεύνησης και εντοπισμού των μηχανισμών που παράγουν φτώχεια, αλλά και στην εξειδίκευση των πλέον αποτελεσματικών, στην καταπολέμηση της φτώχειας, πολιτικών.

Με δεδομένη τη διπλή ποσοτική και ποιοτική διάσταση της έννοιας της φτώχειας μπορεί να ανακύψει πρόβλημα σε σχέση με τη δυνατότητα σύνθετης μέτρησης της φτώχειας. Στην πράξη το πρόβλημα φαίνεται να ξεπερνιέται με τη διαδοχική μέτρηση των δύο πτυχών της φτώχειας.

Η μέτρηση της ποσοτικής διάστασης της φτώχειας γίνεται α) με βάση ένα ύψος εισοδήματος ή κατανάλωσης προς το οποίο συγκρίνεται το ανεκτό ύψος απόκλισης ώστε η, κάτω της ανεκτής, εισοδηματική απόκλιση, θεωρείται ως φτώχεια και β) με συγκεκριμένους, εν συνεχεία, δείκτες που

² ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ: “Διανομή, Αναδιανομή και Φτώχεια”, σελ. 111, Αθήνα, Δεκέμβριος 1999.

αποτυπώνουν τις επιπτώσεις (και τα αίτια) της έκτασης της φτώχειας (π.χ. δείκτης παιδικής θνησιμότητας, δείκτης αναλφαβητισμού ενηλίκων κ.λπ.).

Στη διαδικασία μέτρησης της ποσοτικής διάστασης της φτώχειας και αποτίμησης της αποτελεσματικότητας μιας πολιτικής κατά της φτώχειας, είναι αναγκαίο να γίνουν τα ακόλουθα βήματα:

Πρώτον, με δεδομένο το ύψος του κατά κεφαλήν ΑΕΠ του συγκεκριμένου κράτους, θέτουμε τους επιδιωκόμενους με την πολιτική κατά της φτώχειας αριθμητικούς στόχους βελτίωσης των δεικτών τόσο της φτώχειας όσο και των επιπτώσεών της. Η συνάρτηση αυτή της έκτασης της φτώχειας με το ύψος του εθνικού εισοδήματος δεν επιτρέπεται, όμως, να αποκρύψει ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επιδρούν στην έκταση της φτώχειας.

Δεύτερον, μετρούμε, εν συνεχεία, τους αντίστοιχους πραγματικούς δείκτες της φτώχειας και των επιπτώσεων της φτώχειας (παιδική θνησιμότητα και αναλφαβητισμός ενηλίκων) και τους συγκρίνουμε με τους τεθέντες και προσδοκώμενους αντίστοιχους στόχους. Το ναποτέλεσμα της σύγκρισης αυτής εκφράζει το συνολικό βαθμό επιτυχίας της εθνικής κατά της φτώχειας πολιτικής με βάση δεδομένο ύψος εθνικού εισοδήματος.

Σε συμπλήρωση των ανωτέρω παρατηρήσεων, είναι χρήσιμο να επισημανθούν και τα εξής:

α. Η μέτρηση της έκτασης της φτώχειας είναι σχετική αφού αποτελεί σύγκριση με συγκεκριμένο επιλεγμένο ύψος εισοδήματος και έχει χαρακτήρα έμφασης στο στοιχείο της οικονομικής ανισότητας.

β. Η μέτρηση της έντασης ή του βάθους της φτώχειας έχει απόλυτο χαρακτήρα αφού ως βάση των υπολογισμών της δέχεται το απαιτούμενο ελάχιστο ύψος των δαπανών διαβίωσης με συνέπεια να δίδεται έμφαση στο στοιχείο της οικονομικής ανεπάρκειας.

Σε σχέση με τις μετρήσεις της φτώχειας στο πλαίσιο της Ε.Ε. επισημαίνονται και τα ακόλουθα:

α. Η EUROSTAT εκτιμά ότι το 1993, με βάση τον ορισμό της γραμμής φτώχειας στο 50% του μέσου χρηματικού καθαρού ισοδύναμου εισοδήματος κατά κεφαλήν ενήλικα στις επί μέρους χώρες, στην Ε-12, διαβιούσαν 57.162.000 άτομα (εκ των οποίων τα 13.292.000 ήταν παιδιά κάτω των 16 ετών) σε 22.825.000 νοικοκυριά των οποίων τα συνολικά (κατά νοικοκυριό) εισοδήματα ευρίσκονταν κάτω από τη γραμμή φτώχειας. Σε σύγκριση με τα αντίστοιχα συνολικά μεγέθη, διαπιστώνεται ότι, για το σύνολο της ΕU12, το 17% των νοικοκυριών βρίσκονται κάτω από τα όρια της φτώχειας και ότι σε αυτά τα νοικοκυριά διαβιεί το 17% του συνολικού ευρωπαϊκού πληθυσμού και το 20% των παιδιών κάτω των 16 ετών. Η εικόνα προκύπτει από τον ακόλουθο ΠΙΝΑΚΑ Ι:

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ (1993) ΣΤΗΝ Ε.Ε. (σε χιλιάδες)						
Χώρα (1)	Νοικοκυριά κάτω από τη γραμμή της φτώχειας (2) Αριθμός	% χώρας	Άτομα που ζούν στα νοικοκυριά της στήλη (2) (3) Αριθμός	% χώρας	Παιδιά που ζούν στα νοικοκυριά της στήλη (2) (4) Αριθμός	% χώρας
Βέλγιο	508	13	1.289	13	302	15
Δανία	216	9	318	6	42	5
Γερμανία	4.515	13	9.099	11	1.888	13
Ελλάδα	872	24	2.258	22	380	19
Ισπανία	2.272	19	7.631	20	1.730	25
Γαλλία	3.523	16	7.591	14	1.487	12
Ιρλανδία	238	21	759	21	322	28
Ιταλία	3.429	18	10.895	20	2.245	24
Λουξεμβούργο	22	14	60	15	18	23
Ολλανδία	842	14	1.919	13	443	16
Πορτογαλία	915	29	2.537	26	577	27
Η.Βασίλειο	5.474	23	12.805	22	3.859	32
Ε.Ε. 12	22.825	17	57.162	17	13.292	20

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από EUROSTAT-ECHP, First wave, 1994 και EUROSTAT: Statistics in focus, Population and Social Conditions, No 6/1997.

Όπως προκύπτει από τον ΠΙΝΑΚΑ Ι, στην Ελλάδα καταγράφονται 872.000 νοικοκυριά (24% του συνόλου) με εισόδημα κάτω της γραμμής της φτώχειας, κάτω δηλαδή του 50% του μέσου ελληνικού καθαρού χρηματικού ισοδύναμου, κατά κεφαλήν ενήλικα, εισοδήματος. Στα νοικοκυριά αυτά ζουν 2.258.000 άτομα (22% του συνόλου), εκ των οποίων οι 380.000 είναι παιδιά κάτω των 16 ετών (19% του συνόλου).

Οι μετρήσεις αυτές είναι οπωσδήποτε χρήσιμες, αφού δείχνουν τις περιοχές όπου κινείται η φτώχεια. Δεν απεικονίζουν όμως, με απόλυτη ακρίβεια, την πραγματικότητα επειδή αγνοούν την εντός των νοικοκυριών εισοδηματική διανομή που σημαίνει ότι αδυνατούν να καταγράψουν:

- Πόσοι από τους διαβιούντες σε νοικοκυριά με εισοδήματα κάτω του ορίου της φτώχειας, δεν είναι φτωχοί αφού τα προσωπικά τους συνολικά εισοδήματα υπερβαίνουν τα όρια της φτώχειας.
- Πόσοι από τους διαβιούντες σε νοικοκυριά με εισοδήματα άνω του ορίου της φτώχειας είναι οι ίδιοι φτωχοί, αφού τα προσωπικά τους συνολικά εισοδήματα υπολείπονται των ορίων της φτώχειας.

β. Για την κατανόηση των μετρήσεων της EUROSTAT σημειώνονται τα εξής:

Την ευρεία έννοια της φτώχειας έχει δώσει και αποδεχθεί το τρίτο πρόγραμμα κατά της φτώχειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τη διακήρυξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 19 Δεκεμβρίου 1984. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό:

“Ως φτωχοί λογίζονται τα πρόσωπα, οι οικογένειες ή οι ομάδες προσώπων που διαθέτουν τόσο περιορισμένα μέσα (υλικά, πολιτιστικά και κοινωνικά) ώστε αποκλείονται από τον ελάχιστο ανεκτό τρόπο ζωής στις χώρες που ζουν”.

Επειδή όμως, ο ορισμός αυτός δεν είναι δυνατόν να μετρηθεί αριθμητικά στην ολότητα των στοιχείων που περικλείει, η EUROSTAT μετασκέυασε την έννοια της φτώχειας σ' έναν “ορισμό εργασίας”, συμβατικού χαρακτήρα: ως γραμμή φτώχειας θα πρέπει να ληφθεί το 50% ενός αριθμητικού όρου που θα σημαίνει κατανάλωση, δαπάνη ή εισόδημα. Με βάση αυτόν το “ορισμό εργασίας” για τις μετρήσεις της EUROSTAT, ως γραμμή φτώχειας ορίζεται το 50% του αριθμητικού μέσου του ισοδύναμου κατά κεφαλήν ενήλικα καθαρού χρηματικού εισοδήματος με βάση τη χώρα μέτρησης. Όσα νοικοκυριά συγκεντρώνουν εισοδήματα κάτω της γραμμής φτώχειας κατατάσσονται στα φτωχά νοικοκυριά.

Εννοείται ότι επειδή οι συσχετισμοί γίνονται με βάση τις επί μέρους χώρες-μέλη και οι μετρήσεις αναφέρονται κατά χώρα, προκύπτει ότι όσο πιο πλούσια είναι μια χώρα (και συνεπώς όσο ψηλότερα είναι τα χρηματικά της εισοδήματα) τόσο πιο ψηλό είναι το όριο της φτώχειας σε αυτήν. Όπως αναφέρει στη Γνωμοδότησή της ΚΟΙΝ /322/1.7.1998 με τίτλο “Το κόστος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη”, η Ο.Κ.Ε. των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: “Ένα νοικοκυριό στο Λουξεμβούργο, για παράδειγμα, αγγίζει το όριο της φτώχειας στη χώρα του έχοντας αγοραστική δύναμη υπερτριπλάσια από ότι ένα νοικοκυριό που αγγίζει το όριο της φτώχειας στην Ελλάδα ή την Πορτογαλία” (σελ.8).

Εξάλλου, όπως σημειώνεται και από τη EUROSTAT (Statistics in focus,1997/6), παρά το ότι η διαπίστωση του χαμηλού χρηματικού εισοδήματος των φτωχών δεν αντανakλά αφ' εαυτής τις πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις της φτώχειας, μπορεί να θεωρηθεί βάσιμα ένας λογικός και αξιόπιστος εναλλακτικός τρόπος υπολογισμού της φτώχειας που αποκαθιστά αλλά και υποδηλοί και τις ελλείπουσες μη ποσοτικές διαστάσεις της.

Επισημαίνεται ότι η μέτρηση και διαπίστωση της περιφερειακής κατανομής της φτώχειας στην Ελλάδα, παρά το έκδηλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει και παρά την αυτονόητη αναγκαιότητά της, ώστε να διευκολυνθεί η επιλογή των πλέον πρόσφορων μέτρων πολιτικής για την αντιμετώπιση της φτώχειας, δεν έχει αποτελέσει, μέχρι σήμερα, αντικείμενο της δέουσας προσοχής. Η έλλειψη αυτή σχετικών μετρήσεων βαρύνει τόσο τους επιστημονικούς και ερευνητικούς φορείς της χώρας, όσο και την ελληνική πολιτεία και θα πρέπει να καλυφθεί άμεσα³.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους σκοπούς της Γνώμης αυτής παρουσιάζουν και τα στοιχεία που αφορούν στην επίδραση που έχει, πάνω στην έκταση της φτώχειας, η ασκούμενη προνοιακή/κοινωνική πολιτική. Τα στοιχεία για τη χώρα μας δεν είναι ενθαρρυντικά καθώς, όπως προκύπτει από τον ακόλουθο πίνακα, οι “κοινωνικές μεταφορές πόρων” (social transfers) από το Κράτος προς τους πολίτες στο πλαίσιο της προνοιακής πολιτικής (με την εξαίρεση των συντάξεων) μειώνει το ποσοστό των ευρισκόμενων κάτω από το όριο φτώχειας μόνο κατά μία μονάδα (είναι η μικρότερη μείωση σε όλη την Ε.Ε.), ενώ σε πολλές άλλες χώρες η μείωση φθάνει και τις 18 ποσοστιαίες μονάδες.

³ Για την πληρέστερη πάντως ενημέρωση του αναγνώστη, παρατίθενται ως Παράρτημα, δύο πίνακες σχετικοί με το θέμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΤΟΜΩΝ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΟ ΟΡΙΟ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΠΟΡΩΝ (SOCIAL TRANSFERS) -ΠΛΗΝ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΝ- (1995)		
Χώρα	Πριν τις κοινωνικές μεταφορές πόρων	Μετά τις κοινωνικές μεταφορές πόρων
Βέλγιο	30	18
Δανία	29	11
Γερμανία	24	18
Ελλάδα	22	21
Ισπανία	27	19
Γαλλία	28	16
Ιρλανδία	34	21
Ιταλία	21	19
Λουξεμβούργο	26	14
Ολλανδία	23	10
Αυστρία	27	17
Πορτογαλία	28	24
Η. Βασίλειο	34	20
Ε.Ε. 13	26	18

Πηγή: 4 EUROSTAT, Statistics in focus, Population and social conditions, No 13/1999: Social benefits and their redistributive effect in the EU".

Το συμπέρασμα που εύλογα προκύπτει, και παρά την έλλειψη επικαιροποίησης των στατιστικών στοιχείων, είναι ότι το πρόβλημα της φτώχειας είναι υπαρκτό στην Ελλάδα και έχει σημαντική έκταση, η

οποία είναι αντιστρόφως ανάλογη προς τη θέση που έχει καταλάβει στην ημερήσια διάταξη του πολιτικού και κοινωνικού διαλόγου.

Γ. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Κατ' αρχήν, είναι σαφές ότι η φτώχεια, που ορίζεται ως αποτέλεσμα της σύγκρισης της οικονομικής κατάστασης μεταξύ των κατοίκων μιας χώρας, υπήρχε και υπάρχει σε κάθε κοινωνία και σε κάθε εποχή. Η έκτασή της όμως, η ένταση των συνεπειών της, η ευκολία υπαγωγής ενός ατόμου σε κατάσταση φτώχειας και η δυσκολία απεμπλοκής του από αυτήν είναι πτυχές του φαινομένου που διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή. Στη Γνώμη αυτή θα καταγραφούν τα αίτια που διαμορφώνουν αυτές τις πτυχές και που σήμερα παρουσιάζουν ένταση στη χώρα μας.

Πριν καταγράψουμε τα επί μέρους αίτια, θα πρέπει, σε ένα γενικότερο επίπεδο, να διατυπωθεί η παρατήρηση ότι το ελληνικό κράτος αλλά και η κοινωνία δεν άσκησαν ποτέ μία ολοκληρωμένη πολιτική για τη φτώχεια ως αυτόνομο φαινόμενο.

1. Είναι κοινά παραδεκτό ότι στη σημερινή κοινωνία, βασικό αίτιο της φτώχειας αποτελεί η ανεργία. Η αναδιάρθρωση των παραγωγικών δομών της χώρας λόγω της τεχνολογικής προόδου και η προσπάθεια για εκσυγχρονισμό των διαρθρωτικών γνωρισμάτων της ελληνικής οικονομίας μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης της αγοράς, δε συνοδεύθηκε από έγκαιρη μέριμνα για την άρση των συνεπειών που αυτή θα έχει στην απασχόληση. Η εκπαίδευση στο σχολικό και πανεπιστημιακό επίπεδο δεν αναδιοργανώθηκαν έγκαιρα ώστε να αντιμετωπίσουν τις επερχόμενες αλλαγές στην αγορά εργασίας

και να προσανατολίσουν κατάλληλα τους νέους, ενώ, παράλληλα, η επαγγελματική κατάρτιση μετά την είσοδο των νέων στην παραγωγική ηλικία⁴, δεν έχει κατορθώσει ακόμη, παρά τα όποια βήματα έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια, να δώσει απάντηση στο οξύ πρόβλημα ανα-προσανατολισμού του εργατικού δυναμικού της χώρας μας. Το κανονιστικό πλαίσιο της επαγγελματικής κατάρτισης στη χώρα μας ευνοεί το παραπάνω φαινόμενο διότι λειτουργεί ασυντόνιστα και πολλές φορές με την εμπλοκή διαφορετικών φορέων, με αποτέλεσμα την εμφάνιση φαινομένων γραφειοκρατίας και αδυναμίας ενεργοποίησης των νομοθετικών διατάξεων, που έχουν σα συνέπεια τη δημιουργία αποσπασματικών δράσεων, επικαλύψεων αρμοδιοτήτων, καθώς και επιπέδων και ειδικοτήτων ανάμεσα στους διαφορετικούς τύπους και μορφές κατάρτισης.

Μένοντας στο θέμα της εκπαίδευσης, πρέπει να τονίσουμε ότι η ανισότητα της πρόσβασης στο εκπαιδευτικό σύστημα δεν έχει εξαλειφθεί, αντίθετα μάλιστα, έχει οξυνθεί από ορισμένες απόψεις. Έτσι για παράδειγμα, εάν μέχρι πριν από δύο-τρεις δεκαετίες ήταν επαρκής η Μέση Εκπαίδευση για μια σχετική επαγγελματική διασφάλιση, σήμερα μετά βίας επαρκεί η Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση, ενώ ολοένα αυξανόμενο ρόλο παίζουν και οι μεταπτυχιακές σπουδές. Φυσικά, όσο περισσότερο παρατείνεται ο μέσος χρόνος της εκπαίδευσης, τόσο πιο άνισες γίνονται οι δυνατότητες πρόσβασης για τις οικονομικά ασθενέστερες οικογένειες. Το αποτέ-

⁴ Βλ. τη Γνώμη υπ' αριθμ . 17 που εξέδωσε η Ο.Κ.Ε. για την "Επαγγελματική Κατάρτιση" τον Ιούνιο του 1998.

λεσμα είναι η όξυνση της απειλής της ανεργίας για νέους που ήδη δεν έχουν από την οικογένειά τους τα αναγκαία οικονομικά μέσα για να απολαμβάνουν στοιχειώδους οικονομικής εξασφάλισης.

2. Παράλληλα, πρέπει να επισημάνει κανείς ότι η αντιμετώπιση της φτώχειας γίνεται στην εποχή μας ακόμη δυσχερέστερη γιατί έχει αλλάξει η δομή της οικογένειας και έχει δυσχερανθεί η επιτέλεση της αλληλοϋποστηρικτικής λειτουργίας της. Η αύξηση των πυρηνικών οικογενειών (γονείς και τέκνα), όπως άλλωστε και των μονο-γονεϊκών οικογενειών και η αύξηση της κινητικότητας του πληθυσμού μετά την είσοδό του σε παραγωγική ηλικία, μείωσε τη δυνατότητα στήριξης από τους γονείς προς τα ενήλικα τέκνα αλλά και αντίστροφα.

3. Μία άλλη εξέλιξη, σε δημογραφικό επίπεδο, συνέβαλε στο να οξυνθεί το φαινόμενο της φτώχειας αν και, αυτή καθ' αυτή, έλαβε χώρα σε προηγούμενες δεκαετίες: η συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα. Το φαινόμενο αυτό δεν είχε ορατές αρνητικές επιπτώσεις ως προς τη φτώχεια στην περίοδο 1950-80, μία περίοδο δηλαδή ταχείας οικονομικής ανάπτυξης και υπήρξε το αποτέλεσμα μεταξύ άλλων, της μεγάλης ζήτησης εργασίας που παρατηρήθηκε στα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα. Σήμερα όμως, που η προσφορά θέσεων εργασίας - και ιδιαίτερα σε θέσεις χαμηλής ή μηδενικής ειδίκευσης - στα αστικά κέντρα υπολείπεται της αύξησης του εργατικού δυναμικού, η διαβίωση των ανέργων σε αστικά κέντρα καθιστά πιο επώδυνες τις συνέπειες της φτώχειας, καθώς στην ύπαιθρο συνήθως ήταν εξασφαλισμένα τα στοιχειώδη μέσα διαβίωσης (όπως στέγη και διατροφή).

4. Τα φαινόμενα όμως αυτά σε επίπεδο οικογένειας και συγκέντρωσης πληθυσμών δεν είναι άγνωστα και σε άλλες δυτικές χώρες. Σε εκείνες όμως, δημιουργήθηκε ένα οργανωμένο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας. Ένα τέτοιο σύστημα δεν αναπτύχθηκε κατά τρόπο ολοκληρωμένο στη χώρα μας. Το πρόβλημα δεν εντοπίζεται απλώς στο ύψος των διατιθέμενων κονδυλίων για την κοινωνική πρόνοια, τα οποία, άλλωστε, συγκρινόμενα με τα αντίστοιχα των άλλων μεσογειακών χωρών της Ε.Ε. δεν είναι χαμηλά. Το πρόβλημα βρίσκεται πιο πολύ στον τρόπο διάθεσης των κονδυλίων. Το διοικητικό κόστος της κοινωνικής πολιτικής είναι δυσανάλογα μεγάλο με αποτέλεσμα σημαντικό μέρος των πόρων να μη φθάνει ποτέ στους πραγματικούς αποδέκτες τους, που είναι, μεταξύ άλλων, και οι φτωχοί. Οι ίδιοι μάλιστα οι ενδιαφερόμενοι συχνά αγνοούν τα δικαιώματά τους, ενώ αντίθετα τα γνωρίζουν άτομα που δεν έχουν χρεία των επιδομάτων αλλά με διάφορα τεχνάσματα τα λαμβάνουν. Με άλλα λόγια, υπάρχει πρόβλημα υψηλού διοικητικού κόστους αλλά και "απάτης" στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής.

5. Εξίσου σημαντική με τις ελλείψεις της προνοιακής πολιτικής είναι η μέχρι σήμερα έλλειψη πολιτικής για την αντιμετώπιση αυτού καθ' εαυτού του φαινομένου της φτώχειας. Οι πόροι της κοινωνικής πολιτικής διατίθενται στο πλαίσιο μιας επιδοματικής πολιτικής που αντιμετωπίζει (και όχι επαρκώς) εκ των υστέρων τις συνέπειες της φτώχειας χωρίς να δίνει προοπτική εξόδου από αυτήν, κάτι που θα έπρεπε να είναι άλλωστε και το βασικό ζητούμενο.

6. Τα προβλήματα που εντοπίσαμε στο σύστημα της κοινωνικής πρόνοιας εμφανίζονται και στο χώρο της κοινωνικής ασφάλι-

σης όπου εντοπίζεται μία άλλη σημαντική κατηγορία φτωχών, οι ηλικιωμένοι, είτε ανασφάλιστοι είτε χαμηλο-συνταξιούχοι. Αλλά εκτός από το διοικητικό κόστος και την “απάτη”, υπάρχει εδώ ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα: η χρόνια έλλειψη ασφαλιστικής συνείδησης και η συνακόλουθη εισφοροδιαφυγή. Ήδη έχουμε αρχίσει να ζούμε τις συνέπειες μιας χρόνιας τακτικής, δηλαδή της μη-ασφάλισης ή της υποασφάλισης. Ιδιαίτερα στο χώρο των ελεύθερων επαγγελματιών και βιοτεχνών, η, επί δεκαετίες, μη καταβολή εισφορών ή η υπαγωγή σε χαμηλές και σαφώς ανεπαρκείς ασφαλιστικές κατηγορίες συνέβαλε στο σημερινό φαινόμενο να υπάρχει σημαντικό ποσοστό φτωχών μεταξύ των ηλικιωμένων. Η απροθυμία σημαντικού ποσοστού πολιτών να ασφαλισθούν σε περιόδους σημαντικής οικονομικής ανάπτυξης όπως οι δεκαετίες 1960-1980 προκειμένου να εξασφαλισθούν για τη μη παραγωγική περίοδο του βίου τους, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια του μηχανισμού των ασφαλιστικών ταμείων να επιβάλει την ασφάλιση και να αποτρέψει την εισφορο-διαφυγή δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει στη σημερινή όξυνση του προβλήματος της φτώχειας μεταξύ των ηλικιωμένων. Δεν είναι άλλωστε άσχετο με όλα αυτά και τη νοοτροπία που αντανακλούν, το ότι μέχρι πρόσφατα μία μεγάλη κατηγορία του πληθυσμού, οι αγρότες, ήταν πλήρως ανασφάλιστοι, δηλαδή δεν κατέβαλλαν εισφορές και ελάμβαναν αντί συντάξεως, ένα ευτελές βοήθημα.

7. Η προαναφερθείσα όμως αδυναμία του κρατικού μηχανισμού να συλλέξει πόρους πολύτιμους για την κοινωνική πολιτική της χώρας, δεν εντοπίζεται μόνο στο χώρο της κοινωνικής ασφάλισης αλλά χαρακτηρίζει και το φορολογικό μας σύστημα. Το σύστημα αυτό, που θεωρητικά αποτελεί,

με την προοδευτικότητα της κλίμακας του φόρου εισοδήματος, τον κατ’ εξοχήν μοχλό άντλησης πόρων από τις ευπορότερες ομάδες του πληθυσμού προκειμένου να ενισχυθούν οι ασθενέστερες ομάδες, δεν επιτελεί ικανοποιητικά τον αναδιανεμητικό του ρόλο. Κι αυτό γιατί αφ’ ενός στηρίζεται σημαντικά στην έμμεση φορολογία και αφ’ ετέρου αδυνατεί να εισχωρήσει στον άδηλο τομέα της οικονομίας, με αποτέλεσμα να μη συλλέγονται οι πόροι που αντιστοιχούν στο πράγματι παραγόμενο εθνικό προϊόν.

8. Δεν πρέπει επίσης να παραγνωρίζεται και η αρνητική επίδραση που ασκούν ορισμένες πτυχές του τρόπου οργάνωσης της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα μας και του ρόλου που παίζει το Κράτος μέσα σε αυτήν. Έτσι για παράδειγμα, το χρηματο-πιστωτικό σύστημα στην Ελλάδα, δεν επιτέλεσε στον επιθυμητό βαθμό τον αναπτυξιακό του ρόλο καθώς τα δάνεια συχνά δίνονταν με κριτήρια μη αναπτυξιακά. Κατά παρόμοιο τρόπο, δηλαδή χωρίς μία μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή προοπτική αλλά και ελλείψει μιας κοινωνικής πολιτικής με αντικειμενικά κριτήρια, σπαταλήθηκαν οι σημαντικοί πόροι του Σχεδίου Μάρσαλ.

9. Αξίζει να σημειωθεί και ο ρόλος που έπαιξε η επί δεκαετίες μη πρόσφορη αξιοποίηση των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων της χώρας (άτοκη δέσμευση ή εκτοκισμός με πολύ χαμηλό επιτόκιο στην Τράπεζα της Ελλάδος) που περιόρισε τις δυνατότητες μιας κοινωνικά δίκαιης αξιοποίησης των σημαντικών αυτών χρηματικών πόρων.

10. Αλλά, εάν όσα αναφέραμε μέχρι τώρα αφορούν αιτιώδεις παράγοντες της φτώχειας οι οποίοι είναι ενδογενείς στην χώρα

μας, υπάρχουν και δύο εξωγενείς παράγοντες οι οποίοι με τη σειρά τους συμβάλλουν στην όξυνση του φαινομένου. Ο πρώτος είναι η μείωση της μετανάστευσης των ανέργων και εν γένει των φτωχών Ελλήνων προς το εξωτερικό. Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις σε χώρες που παραδοσιακά απορροφούσαν μεγάλο ποσοστό οικονομικών μεταναστών από την Ελλάδα (Γερμανία, Βέλγιο, Αυστραλία κ.λπ.) έχουν σαφώς μειώσει τις προοπτικές μιας οικονομικά αποδοτικής μετανάστευσης στις χώρες αυτές, με αποτέλεσμα να έχει εκλείψει η ασφαλιστική δικλείδα που στις πρώτες μεταπολεμικές περιόδους (αλλά και παλαιότερα) μείωνε την ανεργία και τη φτώχεια στην Ελλάδα.

Ο δεύτερος παράγων είναι ο αντίστροφος του πρώτου, δηλαδή είναι η αύξηση της εισροής των οικονομικών μεταναστών προς την Ελλάδα οι οποίοι έρχονται συνήθως χωρίς να έχουν εκ των προτέρων διασφαλίσει εργασία και στέγη με αποτέλεσμα να προστίθενται και αυτοί στα φτωχά στρώματα του πληθυσμού και σε ορισμένα επαγγέλματα να δρουν ανταγωνιστικά προς αυτά ως προς την εύρεση εργασίας και τη διαμόρφωση των όρων εργασίας και αμοιβής.

Δ. ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Αναλύοντας το φαινόμενο της φτώχειας, μπορούμε να εντάξουμε τις συνέπειες αυτής σε δύο μεγάλες κατηγορίες: η μία, που είναι και η πιο ορατή, είναι οι συνέπειες που αφορούν τους ίδιους τους φτωχούς και η άλλη είναι οι συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο και την οικονομία μιας χώρας.

Οι συνέπειες για τους ίδιους τους φτωχούς είναι προφανείς και ευθέως ανάλογες προς το χρόνο που κάποιος βρίσκεται σε κατάσταση φτώχειας η οποία δημιουργεί αλυσιδωτές αρνητικές αντιδράσεις στη ψυχολογία των πληττομένων. Ο φτωχός δεν μπορεί να συντηρήσει τον εαυτό του και την οικογένειά του και ακόμη περισσότερο να απολαύσει εκείνα τα υλικά και πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν κτήμα για το μέσο άνθρωπο στη σύγχρονη κοινωνία.

Το αίσθημα της ανασφάλειας κυριαρχεί στη ζωή του και στις σχέσεις του με τον οικογενειακό, φιλικό και κοινωνικό του περίγυρο. Η μείωση της αυτοεκτίμησης έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση της δυνατότητας του φτωχού για δυναμική παρέμβαση στα πράγματα, στην αυτενέργειά του και στην αισιοδοξία του για να βάλει στόχους προκειμένου να βελτιώσει το μέλλον του. Η χαμηλή αυτοεκτίμηση είναι απόρροια της παρατεταμένης φτώχειας και ταυτόχρονα αίτιο παράτασης της φτώχειας καθώς σιγά-σιγά μειώνεται η δυνατότητα απόδρασης από την κατάσταση αυτή και σταδιακά ο φτωχός χάνει κάθε επαφή με την παραγωγική διαδικασία αλλά και τα θεμελιώδη δικαιώματά του (αποκλεισμός από το δικαίωμα για μόρφωση, για αξιοπρεπή στέγαση, πρόσβαση στην κοινωνική προστασία, την περίθαλψη κ.α.).

Η φτώχεια όμως έχει συνέπειες και για την οικογένεια του φτωχού. Τα παιδιά έχουν

λιγότερες δυνατότητες μόρφωσης και αυτό συνεπάγεται, πέραν των αυτονόητων πολιτιστικών συνεπειών, ότι τα άτομα ξεκινούν από δυσμενέστερη σε σχέση με τους συνηθισμένους τους θέση την προσπάθεια για επαγγελματική αποκατάσταση.

Παράλληλα με τις επιπτώσεις στη μόρφωση, ορατές είναι και οι συνέπειες για την υγεία των φτωχών. Σε μία κοινωνία όπου η δωρεάν υγεία είτε δεν προσφέρεται είτε, όταν προσφέρεται, δεν συγκεντρώνει χαρακτηριστικά ποιότητας, είναι προφανές ότι η φτώχεια δεν μπορεί παρά να έχει επίδραση και στην ποιότητα της υγειονομικής περίθαλψης για τους φτωχούς και τις οικογένειές τους.

Οι συνέπειες όμως για την οικογένεια του φτωχού επιτείνονται όταν η φτώχεια συνδυάζεται και με την ανεργία. Σε περίπτωση παρατεταμένης διαβίωσης σε μία τέτοια κατάσταση, χάνεται μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας η εργασιοκεντρική θεώρηση της κοινωνίας και της ζωής καθώς η εργασία δεν αποτελεί πλέον το βασικό τρόπο βιοπορισμού και συνεπώς αναζητούνται εναλλακτικές μέθοδοι που δεν κινούνται στο πλαίσιο της νομιμότητας. Με άλλα λόγια, η φτώχεια έχει τάσεις αναπαραγωγής όχι μόνο για τον ίδιο το φτωχό αλλά και για τα μέλη της οικογένειάς του και ιδιαίτερα για τα παιδιά του.

Συναφώς παρατηρείται ότι οι αντικειμενικές συνθήκες φτώχειας επιτείνονται και από την υποκειμενική αντίληψη της φτώχειας που πολλές φορές -και ιδιαίτερα σε ορισμένες ομάδες του πληθυσμού όπως οι ηλικιωμένοι- είναι μεγαλύτερη από ό,τι δικαιολογεί η οικονομική κατάσταση του φτωχού. Αποτέλεσμα αυτής της υπερεκτίμησης της κατάστασης φτώχειας είναι ότι οι φτωχοί δυσκολεύονται ακόμη περισ-

σότερο να βρουν διέξοδο από την κατάστασή τους καθώς "παραιτούνται" ψυχολογικά από τη ζωή.

Όπως όμως είπαμε, οι συνέπειες της φτώχειας δεν περιορίζονται μόνο στους φτωχούς αλλά διαπερνούν το σύνολο της οικονομίας και της κοινωνίας. Σε οικονομικό επίπεδο κατ' αρχήν, απομακρύνεται από την αγορά εργασίας ένα σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού με αποτέλεσμα να μην αξιοποιείται το σύνολο του παραγωγικού δυναμικού μιας χώρας. Ακόμη και όσοι, όντας φτωχοί, επιχειρούν να ανεύρουν εργασία και να απεμπλακούν από τη φτώχεια, αναγκάζονται συχνά να αποδεχθούν εργασία που δεν αντιστοιχεί στις ικανότητές και τα ενδιαφέροντά τους με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την αποδοτικότητά τους κατά την εργασία.

Ταυτόχρονα, το φάσμα της ανεργίας και, κατ' επέκταση, της φτώχειας μειώνει τη διαπραγματευτική δύναμη όσων ήδη έχουν εργασία και περιορίζει στην πράξη την αποτελεσματική άσκηση δικαιωμάτων που αποκτήθηκαν πολλές δεκαετίες πριν. Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης στην αγορά εργασίας λειτουργεί με άνισους όρους και η δημιουργούμενη ανισορροπία δεν επιτρέπει να αναπτυχθούν πλήρως οι παραγωγικές δυνατότητες μιας χώρας.

Σε δημοσιονομικό επίπεδο, η φτώχεια στερεί από το Κράτος έσοδα, καθώς δεν υπάρχει εισόδημα για να φορολογήσει, ενώ ταυτόχρονα το υποχρεώνει να διαθέτει σημαντικό ποσοστό του προϋπολογισμού σε μία επιδοματική πολιτική με σημαντικό διοικητικό κόστος και αμφίβολα αποτελέσματα ως προς την προοπτική εξόδου των φτωχών από τη φτώχεια τους.

Η παρατεταμένη όμως φτώχεια δεν αποκόπτει τους φτωχούς μόνο από την παραγωγική διαδικασία αλλά και από τον ίδιο τον κοινωνικό κορμό μιας χώρας. Η μη συμ-

μετοχή στις κοινές αξίες μιας κοινωνίας έχει άμεσες επιπτώσεις στην πολιτική διαδικασία καθώς αποκόπτονται από αυτήν οι φτωχοί. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων που προβλέπονται από το Σύνταγμα είναι δυσχερής έως αδύνατη σε συνθήκες φτώχειας και ο φτωχός στερείται κινήτρων για συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία. Κατ' αυτό τον τρόπο, τίθεται σε αμφισβήτηση η δημοκρατική νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος, καθώς σημαντικό τμήμα του πληθυσμού δεν μετέχει σε αυτό.

Ο αποκλεισμός των φτωχών από την πολιτική διαδικασία έχει δυσμενείς συνέπειες και για όσους βρίσκονται στα λοιπά στρώματα της κοινωνίας. Ο περιορισμός της πολιτικής διαδικασίας στα μεσαία και πλούσια κοινωνικά στρώματα ανατρέπει τις λεπτές ισορροπίες του πολιτικού συστήματος και επιτρέπει στις οικονομικά ισχυρότερες ομάδες -που αποτελούν μικρό τμήμα του πληθυσμού- να έχουν δυσανάλογα μεγάλη επιρροή στο πολιτικό γίγνεσθαι. Η φτώχεια τελικά οδηγεί στη σχετικοποίηση της ίδιας της Δημοκρατίας.

Η φτώχεια όμως αποτελεί εν δυνάμει κίνδυνο και για την κοινωνική ομαλότητα. Αν και ο αποκλεισμός των φτωχών από την πολιτική και κοινωνική διαδικασία συνοδεύεται στη σημερινή εποχή από παθητικοποίηση, αυτή η κατάσταση δεν είναι βέβαιο ότι θα συνεχισθεί και στο διηνεκές. Η σχηματιζόμενη στο φτωχό πεπαιθώση ότι το παρόν σύστημα δεν είναι σε θέση να δώσει διέξοδο στο βιοποριστικό του πρόβλημα μπορεί να οδηγήσει μακροπρόθεσμα σε συλλογικές μορφές κοινωνικής αντίδρασης που να κινούνται εκτός των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών. Πιο άμεσα, και σε ατομικό επίπεδο, μπορεί να οδηγήσει σε μορφές παραβατικότητας που να φθάνουν μέχρι και την εγκληματικότητα.

Ε. ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Όπως επισημαίνεται σε κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (1992), σε πολλά κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι εθνικές αρχές για μεγάλο χρονικό διάστημα -και ιδιαίτερα στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες- θεωρούσαν τη φτώχεια ως "κατάλοιπο του παρελθόντος" που θα εξαφανιζόταν με την πρόοδο και την ανάπτυξη. Η αντίληψη αυτή ενισχύθηκε από τις βελτιώσεις που επέφερε η κοινωνική πολιτική στη γενική ευημερία του πληθυσμού.

Η εικόνα αυτή άλλαξε στα τέλη της δεκαετίας του '70 με τις οικονομικές, τεχνολογικές και κοινωνικές μεταβολές που συντελέστηκαν και οδήγησαν στην εμφάνιση νέων μορφών φτώχειας που συνδυάστηκαν και με το φαινόμενο της περιθωριοποίησης, αυτό που δηλαδή καθιερώθηκε στις μέρες μας να ονομάζεται ως "κοινωνικός αποκλεισμός". Ο όρος αυτός, με μεγαλύτερη σαφήνεια απ' ό,τι η έννοια της φτώχειας που συχνότατα παραπέμπει αποκλειστικά και μόνο στο χαμηλό εισόδημα, δίνει έμφαση στον πολυδιάστατο χαρακτήρα των μηχανισμών που εμποδίζουν τη συμμετοχή ατόμων και ομάδων, ακόμη και ολόκληρων περιοχών σε κοινωνικά δικαιώματα που χαρακτηρίζουν την κοινωνική τους ένταξη και επομένως την ταυτότητα τους. Ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν υποδηλώνει απλώς ανεπάρκεια οικονομικών πόρων, ενώ επεκτείνεται ακόμη και πέρα από την απλή συμμετοχή στην απασχόληση. Αντικατοπτρίζεται και εκδηλώνεται στη στέγαση, την εκπαίδευση, την υγεία, την πρόσβαση στις υπηρεσίες κ.α. Η παράλληλη και αλληλένδετη εξέλιξη των φαινομένων της φτώχειας και του αποκλεισμού κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, επιβάλλει όπως, σε μια συζήτηση για την εξεύρεση μέτρων καταπολέμησης της φτώχειας, ληφθεί υπ' όψιν και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Όποια

μέτρα και αν εξευρεθούν πρέπει να αντιμετωπίζουν την φτώχεια και τον αποκλεισμό ως δίπτυχο αδιαίρετο. Διαφορετικά, υπάρχει κίνδυνος τα μέτρα αυτά να μην αγγίξουν όσους φτωχούς είναι και κοινωνικά αποκλεισμένοι.

Εν όψει των ανωτέρω, η Ο.Κ.Ε. διατυπώνει τις κατωτέρω επισημάνσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου της φτώχειας:

- α) Ανάμεσα στους παράγοντες που οδηγούν στη φτώχεια, ιδιαίτερα έντονη επίδραση έχει η ανεργία, ακόμη και αν δεν αποτελεί πάντα την αρχική αιτία. Η μείωση της λειπόν πρέπει να μας απασχολήσει, εξαρτάται δε καθοριστικά από την ανάπτυξη και από την ικανότητα της οικονομίας να δημιουργεί θέσεις εργασίας ταχύτερα απ' ότι αυξάνεται το εργατικό δυναμικό. Αυτό σημαίνει δημιουργία συνθηκών κατάλληλων για προσέλκυση επενδύσεων και θεσμών εναρμονισμένων με τις απαιτήσεις των νέων δεδομένων της οικονομικής δραστηριότητας.
- β) Είναι αναγκαία η ανάπτυξη ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης που να απευθύνονται ιδιαίτερα στις πιο ευάλωτες και επιρρεπείς στην φτώχεια ομάδες του πληθυσμού που είναι οι μακροχρόνια άνεργοι, οι νέοι, οι γυναίκες, οι ηλικιωμένοι άνεργοι και ιδιαίτερα εκείνοι που βρίσκονται πριν τη συνταξιοδότηση, καθώς επίσης και τα άτομα με ειδικές ανάγκες.

Σ' αυτό το πλαίσιο θεωρούμε ότι η δημιουργία δομής που θα ασχολείται αποκλειστικά με τον κεντρικό και σε βάθος σχεδιασμό πολιτικών απασχόλησης είναι απαραίτητη. Η έλλειψη συντονισμού

νης προσπάθειας για το σχεδιασμό πολιτικών απασχόλησης, όπου εκ των πραγμάτων δεν αξιοποιούνται τα ερευνητικά δεδομένα ή οι εμπειρίες άλλων χωρών, οδηγεί στη διαφυγή πολύτιμων πόρων, στη μη αξιοποίηση άλλων και τελικά στην πρόχειρη και αποσπασματική αντιμετώπιση του προβλήματος της ανεργίας. Άλλωστε, η κατ' έτος υποχρέωση της χώρας μας έναντι της Κοινότητας για τη σύνταξη Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Απασχόληση, επιβάλλει τη λήψη αποφάσεων προς την κατεύθυνση αυτών και δίνει ένα περαιτέρω κίνητρο δραστηριοποίησης των εμπλεκόμενων φορέων.

Είναι επίσης αναγκαίος και άμεσος ο εκσυγχρονισμός των δημοσίων υπηρεσιών απασχόλησης προκειμένου να ανταποκρίνονται στις σημερινές ανάγκες της ανεργίας και της αγοράς εργασίας.

- Υ) Όπως έχει ήδη λεχθεί, τα προβλήματα στο χώρο της εκπαίδευσης και της κατάρτισης είναι σημαντικοί παράγοντες φτώχειας διότι αν μη τι άλλο καθιστούν δυσχερή την εξεύρεση ή και τη διατήρηση απασχόλησης, κυρίως σε περιόδους οικονομικής κρίσης ή ταχείας τεχνολογικής ανάπτυξης.

Με βάση τα παραπάνω είναι σαφές ότι τα συστήματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, πρέπει να προσαρμοστούν προκειμένου να παρακολουθήσουν τα νέα δεδομένα⁵. Θεωρείται συνεπώς απαραίτητο:

- η επανεξέταση του εκπαιδευτικού συστήματος προκειμένου αφ' ενός να καταστεί πιο προσβάσιμη για το σύνολο

του πληθυσμού και όλες τις βαθμίδες της και αφ' ετέρου, του εκσυγχρονισμού του επιπέδου σπουδών.

- ο σχεδιασμός σε εθνικό επίπεδο ενός καθολικού, ανοικτού, ευέλικτου και εύκολα προσαρμόσιμου συστήματος επαγγελματικής κατάρτισης καθώς και

- η προσαρμογή των προγραμμάτων εκπαίδευσης- κατάρτισης στα νέα επαγγέλματα και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Η διαδικασία αυτή πρέπει να πάρει τη μορφή συνεχούς παρακολούθησης και ανάλογης εναρμόνισης με τις εξελίξεις.

- δ) Είναι απαραίτητη η αξιοποίηση της εμπειρίας από τη μέχρι τώρα εφαρμογή των κοινοτικά χρηματοδοτούμενων πολιτικών απασχόλησης. Πρέπει να γίνει κωδικοποίηση των πολιτικών απασχόλησης ή άλλων ενεργειών για την στήριξη των κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων που έγιναν με την χρηματοδότηση του Β' ΚΠΣ και, αφού αυτές αξιολογηθούν, να εκδοθεί φυλλάδιο καλών πρακτικών προκειμένου να αξιοποιηθεί η εμπειρία του παρελθόντος στο νέο ΚΠΣ από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς. Σε αυτό το πλαίσιο είναι απαραίτητη η φιλοσοφία ενός ευρύτερου σχεδιασμού που να εξασφαλίζει την καινοτομία, την ευελιξία και την αποτελεσματικότητα και να αποφευχθεί η κατασπατάληση πολύτιμων πόρων και η αποφυγή προβλημάτων του παρελθόντος.

Επιπροσθέτως, μετά την αξιολόγηση των ενεργειών του Β' ΚΠΣ και ιδιαίτερα αυτών που αφορούν προγράμματα σχετικά με την καταπολέμηση της φτώ-

⁵ Βλ. και υπ' αριθμ. 17 Γνώμη Πρωτοβουλίας της Ο.Κ.Ε. με τίτλο "Επαγγελματική Κατάρτιση".

χειας και του αποκλεισμού πρέπει να εκδοθεί κατάλογος “καλών πρακτικών” προκειμένου να αξιοποιηθούν οι πετυχημένες ενέργειες, ώστε να μην υπάρξει απώλεια πολύτιμου χρόνου και πόρων σε νέους πειραματισμούς. Το θέμα αυτό επισημαίνει με άλλα λόγια και το Συνοπτικό Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης 2000-2006 τονίζοντας ότι “η αξιολόγηση είναι ο καλύτερος κριτής για την ανάπτυξη μοντέλων δράσης των διαφόρων φορέων”⁶.

- ε) Πρέπει να υπάρξει ιδιαίτερη μέριμνα για τον αγροτικό τομέα ο οποίος τα τελευταία χρόνια εμφανίζει σαφώς αρνητικές τάσεις στον τομέα της απασχόλησης. Η Ο.Κ.Ε. έχει διατυπώσει αναλυτικά τις απόψεις για το θέμα αυτό σε ειδική Γνώμη Πρωτοβουλίας⁷.
- στ) Συνέχιση της προσπάθειας για μείωση του άδηλου τομέα της οικονομίας με την κατάλληλη φορολογική αλλά και κοινωνικοασφαλιστική πολιτική. Μικρότερος άδηλος τομέας σημαίνει περισσότεροι πόροι για κοινωνική πολιτική αλλά και υπεύθυνους και αλληλέγγυους πολίτες μιας κοινωνίας.
- ζ) Πρέπει να επανεξετασθεί το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα με γνώμονα τα καινούργια δεδομένα που έχουν διαμορφωθεί και ζητούν λύση (ανεργία, δημογραφικό, ατονία των παραδοσιακών δεσμών, μετανάστευση κ.α.). Σ’ αυτό το πλαίσιο είναι απαραίτητη η καταγραφή της φτώχειας προκειμένου να διαμορφωθούν σχετικές πολιτικές προς τους δικαιούχους αλλά και να αποτραπεί η απάτη. Προς αυτή την κατεύθυνση χρειάζεται να δραστηριο-

ποιηθούν οι κοινωνικοί φορείς και μη κερδοσκοπικοί και εθελοντικοί οργανισμοί οι οποίοι θα δρουν επικουρικά με το κράτος.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε ότι εκτός από τους πόρους που χρειάζονται για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής κυρίως απαιτούνται και θεσμοί που θα την υποστηρίζουν. Για παράδειγμα, παρατηρείται πολύ συχνά το φαινόμενο πολλοί άνθρωποι να μη γνωρίζουν τα δικαιώματά τους, που στην περίπτωση των κοινωνικά αποκλεισμένων το θέμα θεωρείται μείζον για την κοινωνική τους ενσωμάτωση.

- η) Αναδιάρθρωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης της χώρας προκειμένου να αντιμετωπισθούν νέες ανάγκες, όπως η μακροχρόνια ανεργία των νέων ή ηλικιωμένοι εργαζόμενοι που βρίσκονται στα πρόθυρα της σύνταξης⁸. Επί πλέον πρέπει να εξασφαλισθεί η ανάπτυξη της ασφαλιστικής συνείδησης.
- θ) Σχεδιασμός πολιτικής σε εθνικό επίπεδο για την αντιμετώπιση της μετανάστευσης. Όπως είναι γνωστό η υποδοχή μεταναστών στην Ελλάδα είναι φαινόμενο πρωτόγνωρο και φαίνεται ότι συμβάλλει εκτός των άλλων στην εμφάνιση φτώχειας και καινούριων μορφών κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι γεγονός ότι η απλή καταγραφή-νομιμοποίηση ορισμένων αλλοδαπών εργαζομένων στη χώρα μας δεν λύνει το πρόβλημα το οποίο απ’ ό,τι φαίνεται στο μέλλον θα λάβει εκρηκτικές διαστάσεις. Κι αυτό διότι υπάρχει μεγάλος αριθμός παράνομων αλλοδαπών που δεν χαίρουν δικαιωμάτων και

⁶ Επ’ αυτού έχει εκδοθεί η υπ’ αριθμ. 34 Γνώμη της Ο.Κ.Ε. με τίτλο “Συνοπτικό Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης 2000-2006” (Αύγουστος 1999).

⁷ Επί του θέματος, η Ο.Κ.Ε. εξέδωσε την υπ’ αριθμ. 13 Γνώμη με τίτλο “Απασχόληση στον αγροτικό τομέα” (Οκτώβριος 1997).

⁸ Σημαντική είναι εν προκειμένω και η καταγραφή στην Εθνική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας του 2000 (άρθρο 13) των “μέτρων άμεσης απόδοσης και θεσμικών παρεμβάσεων μακράς πνοής” που πρέπει να ληφθούν, προκειμένου να αναμορφωθεί αποτελεσματικά η κοινωνική ασφάλιση.

προστασίας. Επί πλέον δεν υπάρχει μέριμνα για την υποδοχή των μεταναστών τις συνθήκες στέγασης, εκπαίδευσης ή ακόμη και ενσωμάτωσης των ήδη νομιμοποιημένων⁹. Βέβαια πρέπει να τονίσουμε ότι αφενός η Ελλάδα κατέστη χώρα υποδοχής μεταναστών χωρίς να είναι προετοιμασμένη για το μέγεθος που δέχεται καθημερινά και αφετέρου όπως αποδεικνύεται και από την εμπειρία των λοιπών χωρών της Νότιας Ευρώπης που αποτελούν νέες μεταναστευτικές ζώνες το θέμα είναι πολύπλοκο και δύσκολο στην αποτελεσματική αντιμετώπισή του.

Από την άλλη πλευρά όμως επειδή είναι δεδομένο ότι ειδικά στους μετανάστες, η φτώχεια που δεν καταπολεμάται επαρκώς ή έγκαιρα, ενέχει τον κίνδυνο να οδηγήσει ακόμη ταχύτερα στην περιθωριοποίηση και στον αποκλεισμό με ανεξέλεγκτα για την κοινωνία και για τη χώρα αποτελέσματα. Για το λόγο αυτό, χρειάζεται χάραξη μεταναστευτικής πολιτικής (περιλαμβανομένων των θεμάτων της ιθαγένειας) ανάλογα με τις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της χώρας αλλά και εναρμονισμένη ταυτόχρονα με την εξωτερική της πολιτική.

⁹ Βλ. υπ' αριθμ. 8 και 9 Γνώμες με τίτλο "Διαδικασία για τον καθορισμό των προϋποθέσεων για τη νόμιμη διαμονή και εργασία των αλλοδαπών στην Ελλάδα που δεν είναι υπήκοοι των Κρατών-Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης" και "Όροι, διαδικασία και προϋποθέσεις χορήγησης της Κάρτας Παραμονής Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας σε αλλοδαπούς" αντίστοιχα.

ΣΤ. ΑΡΧΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΜΙΑΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Η Ο.Κ.Ε. θεωρεί ότι επιβάλλεται, πλέον, η συνολική αντιμετώπιση της φτώχειας και των συνεπειών της, στην Ελλάδα με τη χάραξη ολοκληρωμένης πολιτικής και την εφαρμογή συγκεκριμένης στρατηγικής, με βάση τις κατωτέρω αρχές:

1. Το πρόγραμμα για την καταπολέμηση της φτώχειας, δεν μπορεί να στηρίζεται αποκλειστικά στις πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας. Αντιθέτως, το πρόγραμμα κατά της φτώχειας, είναι ένα πολυσύνθετο πρόγραμμα που πρέπει να συνδέεται οργανικά με τις:

- επί μέρους εκφάνσεις της αναπτυξιακής πολιτικής,
- πολιτικές για τη γεωργική ανάπτυξη,
- (ενεργητικές και παθητικές) πολιτικές της αγοράς εργασίας,
- πολιτικές κοινωνικής ασφάλειας,
- πολιτικές εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης,
- πολιτικές υγείας,
- πολιτικές εναντίον του κοινωνικού αποκλεισμού,
- πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας, στέγασης και ενίσχυσης της παιδικής ηλικίας και της μητρότητας και
- περιφερειακές πολιτικές.

Επισημαίνεται ότι τις στενότερες διαστάσεις των πολιτικών κοινωνικής πρόνοιας, αναγνωρίζει και η εισηγητική έκθεση του πρόσφατου νόμου για την "Ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Κοινωνικής Φροντίδας" όπου και περιορίζει τους σκοπούς της κοινωνικής πρόνοιας:

- στην αντιμετώπιση και αποκατάσταση συνεπειών που προκαλούνται από κοινωνικά προβλήματα και πάγιες ή έκτακτες καταστάσεις σε ομάδες ή άτομα,
- στην προστασία και κοινωνική ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες και
- στην ενίσχυση των ατόμων που δεν έχουν δυνατότητα αυτοβοήθειας,

ενώ η προληπτική λειτουργία της κοινωνικής πρόνοιας σχετίζεται με τους σκοπούς αυτούς και καλύπτει το σύνολο του πληθυσμού.

Η πολιτική κατά της φτώχειας, αντιθέτως, έχει πολύ ευρύτερη στόχευση. Αναφέρεται σε ένα σύνολο μέτρων πολιτικής, που αποβλέπουν τόσο στην κατασταλτική και διορθωτική παρέμβαση της πολιτείας για την κάλυψη των ελλειμμάτων σε εισόδημα, εκπαίδευση, υγεία, στέγαση και λοιπά βασικά αγαθά, όσο στο σχεδιασμό και την εφαρμογή συγκεκριμένων μέτρων πολιτικής βαθύτερου διαρθρωτικού χαρακτήρα που θα οδηγήσουν στην εξάλειψη ή την ελαχιστοποίηση της δυναμικής των μηχανισμών που παράγουν φτώχεια.

2. Ο σχεδιασμός μιας σύνθετης συνολικής πολιτικής κατά της φτώχειας προϋποθέτει:

- μια προσπάθεια εξαντλητικής διερεύνησης και εντοπισμού των πραγματικών αιτιών που έχουν παραγάγει ή παράγουν τη φτώχεια στην Ελλάδα,
- αποδοχή μιας συγκεκριμένης μεθοδολογίας μέτρησης της φτώχειας που θα οδηγεί σε:

- α) μέτρηση της έκτασης της φτώχειας - πόσα άτομα βρίσκονται κάτω από το αποδεκτό "όριο φτώχειας" (below poverty line)
- β) μέτρηση της έντασης (intensity) ή του βάθους (depth) της φτώχειας - πόσα άτομα βρίσκονται κάτω από το όριο έσχατης ένδειας (extreme poverty ή απόλυτη φτώχεια - below ultra poverty line)
- γ) μέτρηση του βαθμού κρισιμότητας (severity) της φτώχειας - συνδυασμός έκτασης και έντασης φτώχειας με συνεκτίμηση όμως, και του τρόπου διασποράς των ενισχύσεων της φτώχειας ανάμεσα στους φτωχούς.
- 3.** Ως προς τη χάραξη αυτού καθ' αυτού του προγράμματος, αυτή πρέπει να πειθαρχεί σε 3 κανόνες, για να είναι αυτό αποτελεσματικό:
- Πρώτον, τον κανόνα της ενιαίας στόχευσης όλων των επί μέρους μέτρων που σημαίνει συμπληρωματικότητα των συγκεκριμένων μέτρων πολιτικής μεταξύ τους και αποφυγή αλληλοαναιρέσεων στην κοινή επιδίωξη.
- Δεύτερον, τον κανόνα του συνολικού αποτελέσματος που σημαίνει ότι για την επιλογή κάθε επί μέρους μέτρου δεν περιοριζόμαστε στην εκτίμηση του μεμονωμένου αποτελέσματος που προσδοκούμε να επέλθει στο χώρο λειτουργίας του μέτρου αλλά προχωρούμε και σε εκτίμηση των αναμενόμενων επιπτώσεων του συγκεκριμένου μέτρου στη διαμόρφωση του συνολικού αποτελέσματος της πολιτικής κατά της φτώχειας.
- Τρίτον, τον κανόνα του ενιαίου σχεδιασμού που σημαίνει ότι, πριν από την εφαρμογή ενός συνολικού προγράμματος ή μιας συνολικής πολιτικής κατά της φτώχειας, οφείλουμε:
- να καταστήσουμε σαφείς τις επιδιώξεις μας σε σχέση με τους στόχους της πολιτικής αυτής, τις δυνατότητες στήριξής της, την ποιότητα των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων της και κυρίως το βαθμό απορρόφησης αυτών των αποτελεσμάτων από τους φτωχούς και
 - να σχεδιάσουμε την πολιτική μας κατά της φτώχειας με το συνδυασμό του συνόλου των επιδιώξεών μας αυτών.
- 4.** Οποιοσδήποτε σχεδιασμός αντιμετώπισης της φτώχειας, οφείλει να έχει διπλή διάσταση:
- Πρώτον, κατασταλτική που σημαίνει λήψη μέτρων άμεσης ανακούφισης των φτωχών και παροχής σε αυτούς της δυνατότητας ικανοποίησης των επειγουσών αναγκών τους.
 - Δεύτερον, προληπτική που σημαίνει την αξιοποίηση των δυνατοτήτων και ευκαιριών μείωσης της φτώχειας μέσω πολιτικών ελαχιστοποίησης των ανισοτήτων και της περιθωριοποίησης συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων.
- 5.** Απαραίτητο στοιχείο για την αποτελεσματικότητα μιας τέτοιας πολιτικής, είναι να συνοδεύεται από περιοδική μέτρηση και αξιολόγησή της. Δύο είναι οι μέθοδοι αξιολόγησης (μέτρησης) των επιπτώσεων της συνολικής πολιτικής κατά της φτώχειας:
- οι δείκτες ευθείας μέτρησης της έκτασης της φτώχειας και
 - οι δείκτες μέτρησης συγκεκριμένων συνεπειών της φτώχειας. Ως συνηθέστεροι παρόμοιοι δείκτες προτιμούνται ο δείκτης της παιδικής θνησιμότητας και ο δείκτης αναλφαριθμητισμού για τους άνω των 15 ετών ενηλίκους

Η διαδικασία μέτρησης εξειδικεύεται ως εξής:

Πρώτον, με δεδομένο το ύψος του κατά κεφαλήν ΑΕΠ του συγκεκριμένου κράτους, θέτουμε τους επιδιωκόμενους με την πολιτική κατά της φτώχειας αριθμητικούς στόχους βελτίωσης των δεικτών τόσο της φτώχειας όσο και των επιπτώσεών της. Η συνάρτηση αυτή της έκτασης της φτώχειας με το ύψος του εθνικού εισοδήματος δεν επιτρέπεται, όμως, να αποκρύψει ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επιδρούν στην έκταση της φτώχειας.

Δεύτερον, μετρούμε, εν συνεχεία, τους αντίστοιχους πραγματικούς δείκτες της φτώχειας και των επιπτώσεων της φτώχειας (παιδική θνησιμότητα και αναλφαβητισμός ενηλίκων) και τους συγκρίνουμε με τους τεθέντες και προσδοκώμενους αντίστοιχους στόχους. Το αποτέλεσμα της σύγκρισης αυτής εκφράζει το συνολικό βαθμό επιτυχίας της εθνικής κατά της φτώχειας πολιτικής με βάση δεδομένο ύψος εθνικού εισοδήματος.

6. Η διαπίστωση του εάν ένα κράτος έχει σημειώσει μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό επιτυχίας στην πολιτική του κατά της φτώχειας, μπορεί να εκτιμηθεί κατά δύο τρόπους:

- με σύγκριση των δεικτών του με τους αντίστοιχους δείκτες άλλων κρατών για το ίδιο χρονικό διάστημα ή
- με σύγκριση των πραγματικών του δεικτών με εκείνους που αναμένονταν να επιτευχθούν κατά την κατάστροψη της πολιτικής κατά της φτώχειας.

Επισημαίνεται ότι και η ευρισκόμενη ήδη υπό επεξεργασία Έκθεση "Attacking Poverty" του WORLD DEVELOPMENT REPORT 200/1, (σελ. 1.7, box 1.3) συνιστά να τεθούν, από τα κράτη, ποσοτικοί στόχοι σε συγκεκριμένο χρονοδιάγραμ-

μα για την καταπολέμηση της φτώχειας και να ελεγχθεί ακολούθως ο βαθμός προσέγγισης αυτών των στόχων με την εφαρμοσθείσα πολιτική (μέτρηση συγκεκριμένων δεικτών κατά την κατάστροψη της πολιτικής και διαδοχικές επαναλήψεις των ίδιων μετρήσεων στα διάφορα στάδια εφαρμογής της πολιτικής αυτής).

7. Ο ρόλος του "ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος" για την καταπολέμηση της φτώχειας

Βασικό εργαλείο για την καταπολέμηση της φτώχειας αποτελεί η πολιτική του "ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος" (guaranteed minimum income): η πολιτεία εγγυάται και μεριμνά ώστε όλος ο πληθυσμός, χωρίς εξαίρεση, θα απολαμβάνει, μέσω συγκεκριμένων "δικτύων ασφαλείας" (safety nets) ενός ελάχιστου εισοδήματος ικανού να τους εξασφαλίσει τα στοιχειωδώς αναγκαία για την επιβίωση. Στην έννοια του "ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος" περιλαμβάνονται, κατ' ουσίαν, τα δομημένα "δίκτυα ασφαλείας" που λειτουργούν στο πλαίσιο των επί μέρους συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Εκτιμάται ότι τα δίκτυα αυτά επηρεάζουν τη ζωή πάνω από 20 εκ. ανθρώπων σε ολόκληρη την Ευρώπη (σεμινάριο 1-2 Φεβρουαρίου 2000 στο Faro της Πορτογαλίας υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εργασίας και Αλληλεγγύης της Πορτογαλίας).

Η συμβολή του "ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος" στην καταπολέμηση της φτώχειας, δεν πρέπει να εξαντλείται στην απλή παροχή οικονομικής βοήθειας προς τους φτωχούς. Αντιθέτως, η πολιτική του "ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος" οφείλει να λειτουργεί στο πλαίσιο μιας συνολικής πολιτικής που θα στοχεύει στη οικονομική και κοινωνική επανένταξη όσων λαμβάνουν αυτήν την παροχή. Η συνολική αυτή πολιτική πρέπει να συντίθεται από τις αρχές της

πολιτικής για την απασχόληση και την αντιμετώπιση της ανεργίας, της πολιτικής εκσυγχρονισμού των συστημάτων κοινωνικής προστασίας και της πολιτικής κατά του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το "ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα" σχεδιάζεται ως σύνολο μεταβατικού και επείγοντα χαρακτήρα μέτρων με στόχο τον άμεσο μετριασμό ακραίων καταστάσεων στέρησης. Ταυτόχρονα όμως, εντάσσεται ως βασικό εργαλείο στα ευρύτερα πλαίσια μιας πολυδιάστατης σύνθετης πολιτικής που περιλαμβάνει την κοινωνική προστασία και κοινωνική ασφάλιση, την υγεία, την εκπαίδευση, την προστασία της οικογένειας, τη στέγαση, την απασχόληση, την οικονομική και κοινωνική ολοκλήρωση των ασθενέστερων πληθυσμιακών στρωμάτων.

8. Σταθερή στόχευση μιας αποτελεσματικής πολιτικής κατά της φτώχειας, αποτελεί η δημιουργία εθνικής υποδομής σε αναλυτικά στοιχεία που να αναφέρονται στις περιφερειακές και κοινωνικές διαστάσεις του φαινομένου. Τα στοιχεία αυτά πρέπει να είναι¹⁰:

- α) η έκταση της φτώχειας στην Ελλάδα,
- β) η ένταση της φτώχειας στην Ελλάδα που σημαίνει κατανομή των φτωχών κατά κλιμάκιο εισοδήματος ή κατανώλισης,

γ) το χάσμα της φτώχειας στην Ελλάδα,

δ) οι παράγοντες που συντελούν στην όξυνση ή άμβλυνση του προβλήματος της φτώχειας, καθώς επίσης και η συμβολή του καθενός από τους παράγοντες αυτούς,

ε) η διαχρονική εξέλιξη της έκτασης και της έντασης της φτώχειας στην Ελλάδα και

στ) οι γενικές κατευθύνσεις κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για την κατάρτιση ενός σχεδίου καταπολέμησης της φτώχειας.

9. Η συνεργασία όλων των χωρών της Ε.Ε. για την από κοινού χάραξη συγκεκριμένης συνολικής πολιτικής κατά της φτώχειας είναι αναγκαία πολύ περισσότερο σήμερα με δεδομένα τα νέα χαρακτηριστικά της φτώχειας και την ανάδυση της ομάδας των νεοπτύχων. Από την άποψη αυτή κρίνεται σημαντική η απόφαση της έκτακτης Συνόδου Κορυφής της Λισαβόνας με την οποία εγκρίθηκε νέο κοινοτικό πρόγραμμα για τη χάραξη συνεκτικής, οικονομικής και κοινωνικής στρατηγικής της Ε.Ε. με στόχο τον εκσυγχρονισμό του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, την επένδυση στον άνθρωπο και την κοινωνική επανένταξη των περιθωριοποιημένων κοινωνικά πληθυσμιακών στρωμάτων.

¹⁰ Βλ. και Εισαγωγή του Ν. Πετραλιά στο "Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα" (έκδοση ΕΚΚΕ, Αθήνα 1999, σελ. 11).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η Ο.Κ.Ε. περιορίζεται να παραθέσει τα συμπεράσματα σχετικής έρευνας του ΕΚΚΕ που ανάγεται, όμως, στο έτος 1988 και πραγματοποιήθηκε με βάση τις οδηγίες του Δεύτερου Προγράμματος Δράσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για την καταπολέμηση της φτώχειας.

Για τη μέτρηση αυτή:

1. Ως διαθέσιμο χρηματικό εισόδημα θεωρείται το σύνολο των εισοδημάτων του νοικοκυριού που προέρχονται από απασχόληση, περιουσία και χρηματικές μεταβιβάσεις της κοινωνικής ασφάλισης ελαττωμένο με το άθροισμα της φορολογίας εισοδήματος και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης.
2. Ως όριο φτώχειας για τα μονομελή νοικοκυριά του δείγματος, ορίσθηκε το 50% του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος, ενώ για τα νοικοκυριά με περισσότερα του ενός μέλη το όριο φτώχειας αυξάνεται κατά 70% για κάθε επιπλέον μέλος (ισοδύναμο κατανάλωσης ενήλικα).

Επισημαίνεται ότι το νοικοκυριό (αποτελούμενο από ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων που διαβιούν στην ίδια κατοικία), δεν ταυτίζεται με την οικογένεια: μια οικογένεια (ένα ζευγάρι ή ένας μόνο γονέας με τα παιδιά του) μπορεί να είναι μοιρασμένη σε πολλά νοικοκυριά, αλλά και ένα νοικοκυριό μπορεί να περιλαμβάνει άτομα διαφόρων οικογενειών.

Για την εκτίμηση του "ισοδύναμου ενήλικα" υπάρχουν και χρησιμοποιούνται 2 κλίμακες:

- Σύμφωνα με την πρώτη κλίμακα (κλίμακα Οξφόρδης), οι μονάδες ισοδύναμου ενήλικα διαμορφώνονται ως εξής: 1ο άτομο 1 μονάδα, επόμενα άτομα από 14 ετών και άνω 0,7 μονάδες κατ' άτομο, λοιπά άτομα κάτω των 14 ετών 0,5 μονάδες κατ' άτομο.
- Αντιθέτως, κατά τη δεύτερη κλίμακα (EUROSTAT) οι μονάδες ισοδύναμου διαμορφώνονται ως εξής: 1ο άτομο 1 μονάδα, επόμενα άτομα από 14 ετών και άνω 0,5 μονάδες, λοιπά άτομα κάτω των 14 ετών 0,3 μονάδες κατ' άτομο.

Συνεπώς, η έρευνα του ΕΚΚΕ προσεγγίζει την κλίμακα της Οξφόρδης αλλά δεν ταυτίζεται ούτε με αυτήν αφού για πέραν του ενός μέλους του νοικοκυριού άτομα, υπολογίζει συντελεστή αύξησης του ορίου της φτώχειας 70%, ασχέτως αν τα πρόσθετα αυτά άτομα είναι ενήλικες ή ανήλικοι.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π1 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ Ε.Ε.)		
α/α	Περιφέρειες	Ποσοστά φτώχειας %
1.	Ανατολική Μακεδονία-Θράκη	32,4
2.	Κεντρική Μακεδονία	22,8
3.	Δυτική Μακεδονία	58
4.	Ήπειρος	36
5.	Θεσσαλία	22,7
6.	Ιόνιοι Νήσοι	54,4
7.	Δυτική Ελλάδα	40,1
8.	Στερεά Ελλάδα	35
9.	Περιφέρεια Πρωτεύουσας	12,3
10.	Πελοπόννησος	41,3
11.	Βόρειο Αιγαίο	34,6
12.	Νότιο Αιγαίο	22,2
13.	Κρήτη	26,4
	Σύνολο	24

(Επιλογή και επεξεργασία στοιχείων από Δ. Μπαλούρδου, Γ. Υφαντόπουλου: "Περιφερειακές διαστάσεις της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας στην Ελλάδα", σελ. 41 επ.).

Από τον ανωτέρω πίνακα προκύπτουν τα εξής:

1. Μόνο η Περιφέρεια Πρωτεύουσας εμφανίζει ποσοστό φτώχειας σαφώς υπολειπόμενο του μέσου ποσοστού φτώχειας σε ολόκληρη τη χώρα (12,3% έναντι 24%).
2. Τρεις, ακόμη, περιφέρειες (Νήσοι Ν. Αιγαίου, Θεσσαλία και Κ. Μακεδονία) εμφανίζουν ποσοστά φτώχειας υπολειπόμενα του μέσου ποσοστού φτώχειας της χώρας αλλά με πολύ μικρές αποκλίσεις από αυτό (22,2%-22,7% και 22,8% αντιστοίχως, έναντι 24%).
3. Όλες οι λοιπές 9 περιφέρειες έχουν ποσοστά φτώχειας που υπερβαίνουν το μέσο ποσοστό της χώρας δηλ. το 24%. Οι αποκλίσεις αυτές όμως, κυμαίνονται από ελάχιστες (π.χ. Κρήτη 26,4%) μέχρις απαράδεκτων ορίων (π.χ. Δυτ. Μακεδονία 58%).

Η Ο.Κ.Ε. διατηρεί τις επιφυλάξεις της σε σχέση με την ισχύ των αποτελεσμάτων της έρευνας αυτής σήμερα (12 χρόνια, δηλαδή, μετά από το 1988, στο οποίο ανάγονται τα αποτελέσματα της έρευνας) με δεδομένη νεώτερη έρευνα της EUROSTAT (με άλλους, πάντως, στόχους) που με βάση τα στοιχεία του 1995 και τη σχέση του μέσου κατά κεφαλήν, σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPS), εισοδήματος εκάστης περιφέρειας με το αντίστοιχο μέσο ευρωπαϊκό εισόδημα, κατατάσσει ως εξής τις ελληνικές περιφέρειες:

ΠΙΝΑΚΑΣ Π2 ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ Ε-15		
α/α	Περιφέρειες	% ΑΕΠ κατά κεφαλήν σε PPS (EU15=100)
1.	Ανατολ. Μακεδονία-Θράκη	59
2.	Κεντρική Μακεδονία	66
3.	Δυτική Μακεδονία	60
4.	Θεσσαλία	61
5.	Ήπειρος	43
6.	Ιόνια Νησιά	61
7.	Δυτική Ελλάδα	56
8.	Στερεά Ελλάδα	65
9.	Πελοπόννησος	57
10.	Περιφέρεια Πρωτεύουσας	74
11.	Βόρειο Αιγαίο	50
12.	Νότιο Αιγαίο	74
13.	Κρήτη	71

Επισημαίνεται βέβαια, ότι: α) η πιο πάνω συσχέτιση των μέσων κατά κεφαλήν εισοδημάτων εκάστης περιφέρειας γίνεται όχι με το αντίστοιχο μέσο εθνικό (ελληνικό) εισόδημα, αλλά με το αντίστοιχο μέσο ευρωπαϊκό και β) η μέτρηση αυτή αδυνατεί να εντοπίσει τον αριθμό των φτωχών, κατά περιφέρεια, νοικοκυριών και ατόμων.

Η εικόνα όμως, που μας παρέχει ο ΠΙΝΑΚΑΣ Π2, χαρακτηρίζει ως τις φτωχότερες ελληνικές περιφέρειες την Ήπειρο (με μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα ίσο με το 43% του αντίστοιχου μέσου ευρωπαϊκού) και το Βόρειο Αιγαίο (με μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα ίσο με το 50% του αντίστοιχου μέσου ευρωπαϊκού).

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ Ο.Κ.Ε.
Καθηγητής **ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΙΝΤΗΣ**

Στην Ολομέλεια της 13ης Ιουλίου 2000 παρέστησαν τα κάτωθι Μέλη
της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής:

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ανδρέας Κιντής
Καθηγητής Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών

Α΄ ΟΜΑΔΑ

Αγγέλου Χαράλαμπος
Μέλος Δ.Σ. ΣΑΤΕ

Αναλυτής Νικόλαος
Αντιπρόεδρος Δ.Σ. Σ.Ε.Β.

Μπαλωμένος Δημήτριος
Εκπρόσωπος Εθνικής Συνομοσπονδίας
Ελληνικού Εμπορίου
σε αναπλήρωση του
Δρακάτου Αλέξανδρου
Εκπροσώπου Ε.Σ.Ε.Ε.

Κανελλόπουλος Γεώργιος
Μέλος Δ.Σ. Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε.

Καραμαλάκος Δημήτριος
Εκπρόσωπος Ε.Σ.Ε.Ε.

Κεφάλας Χαράλαμπος
Εκπρόσωπος Ε.Σ.Ε.Ε.

Κυριαζής Δημήτριος
πρώην Πρόεδρος Σ.Ε.Β.

Ρερρές Κυριάκος
Γενικός Διευθυντής
Πανελληνίας Ομοσπονδίας Ξενοδόχων
σε αναπλήρωση του
Μηναϊδή Βασιλείου
Β΄ Αντιπρόεδρου Δ.Σ. Π.Ο.Ξ.

Σκορίνης Νικόλαος
Α΄ Αντιπρόεδρος Δ.Σ. Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε.

Παπαδημητρίου Ιωάννης
Β΄ Αναπλ. Γεν. Γραμματέας
Δ.Σ. Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε.
σε αναπλήρωση του
Σουλτανά Ευάγγελου
Μέλους Δ.Σ. Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε.

Χαμπηλομάτης Γεώργιος
Μέλος Δ.Σ. Γ.Σ.Ε.Β.Ε.Ε.

Β΄ ΟΜΑΔΑ

Παυλιδάκης Γεώργιος
Γ.Σ.Ε.Ε.
σε αναπλήρωση του
Αβραμόπουλου Παναγιώτη
Γ.Σ.Ε.Ε.

Αραζού Λεονάρδος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Αυγητίδης Ελευθέριος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Βούτος Παναγιώτης
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Μητρόπουλος Ανδρέας
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.
σε αναπλήρωση του
Βρεττάκου Ηλία
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Δεληγιάννης Αναστάσιος
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Κόλλιας Κωνσταντίνος
Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Κωνσταντινίδης Ιωάννης
Γ.Σ.Ε.Ε.

Μανώλης Ιωάννης
Γ.Σ.Ε.Ε.

Μελισσάρης Νικόλαος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Σκαρμούτσος Διονύσιος
Γ.Σ.Ε.Ε.

Γ΄ ΟΜΑΔΑ

Αλεξόπουλος Παναγιώτης
Πρόεδρος Οικονομικού
Επιμελητηρίου Ελλάδος

Βουμβουλάκης Μιχάηλ
Β΄ Αντιπρόεδρος Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ.

Γιατράκος Νικόλαος
Αναπληρωτής Δήμαρχος Αθηναίων

Καραγιάννης Δημήτριος
Μέλος Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ.

Καραμίχας Τζανέτος
Α΄ Αντιπρόεδρος Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ.

Λιόλιος Νικόλαος
Πρόεδρος Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ.

Λίτσος Φώτης
Γενικός Γραμματέας Δ.Σ. ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ.

Βοϊκλής Γεώργιος
Εκπρόσωπος Κέντρου
Προστασίας Καταναλωτών
σε αναπλήρωση του
Μαγουλά Γεώργιου
Προέδρου Δ.Σ. ΚΕ.Π.ΚΑ.

Γκίνης Σοφοκλής
ΓΕ.Σ.Α.Σ.Ε.
σε αναπλήρωση του
Φάκα Γεωργίου
Προέδρου Δ.Σ. ΓΕ.Σ.Α.Σ.Ε.

ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ

Γρηγόριος Παπανίκος

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ & ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΗΣ Ο.Κ.Ε.

Για κάθε πληροφορία σχετικά με το έργο και τη λειτουργία της Ο.Κ.Ε. είναι στη διάθεσή σας το Τμήμα Δημοσίων & Διεθνών Σχέσεων της Επιτροπής, υπό τη διεύθυνση της κας Μάρθας Θεοδώρου.

Τηλ.: (01) 9249510-2, Fax: (01) 9249514, e-mail: iproke@otenet.gr